

ВНУТРІШНЯ КОМУНІКАЦІЯ В ПАРАДИГМІ УКРАЇНСЬКОГО ЩОДЕННИКОВОГО ДИСКУРСУ

СВІТЛАНА ІГНАТЬЄВА

Національний гірничий університет,

Дніпро — Україна

sv.ihnatieva@gmail.com

KOMUNIKACJA WEWNĘTRZNA W PARADYGMACIE UKRAIŃSKIEGO DYSKURSU PAMIĘTNIKARSKIEGO

SWIŁANA IHNATIEWA

Narodowy Uniwersytet Górniczy, Dniepr — Ukraina

STRESZCZENIE. W artykule poddano analizie ukraiński dyskurs pamiętnikarski w aspekcie lingwistyczno-pragmatycznym przez pryzmat komunikatywności. Opracowano i zastosowano metodologię wyznaczania działań komunikacji interpersonalnej w ukraińskim dyskursie pamiętnikarskim. Zdefiniowano binarną strukturę działania komunikacji interpersonalnej: element wprowadzający i właściwą mowę wewnętrzną.

INTERNAL COMMUNICATION IN THE PARADIGM OF UKRAINIAN DIARY DISCOURSE

SVITLANA IHNATIEVA

SHEE “National Mining University”, Dnipro — Ukraine

ABSTRACT. The article focuses on the Ukrainian diary discourse in a linguistic pragmatic communicative aspect in the communicative position. There has been developed and applied the methodology of the emphasis acts in the intrapersonal communication paradigm in the Ukrainian diary discourse. There have also been revealed the features of the diary communication. The author has determined the diary discourse as the dialogue-consciousness communicant of a narrator, that contributes to the breakdown of a sender and a recipient, and is embodied in the text. There has been presented the binary structure of the intrapersonal act of communication: the introductory element directly and the inner speech. There have been pointed out the structural and semantic forms of the inner speech communication in the diary.

*Щоденник — це своєрідний інтелектуальний
і душевний стриптиз, що потребує від автора
неабиякої сміливості й відвертості*

(Ірена Карпа)

Актуальність дослідження зумовлена вивченням українського щоденникового дискурсу в лінгвопрагматичному аспекті з позиції комунікативності. Комунікація від поч. ХХ ст. все більше привертає увагу мовознавців, що сприяє виокремленню нового напрямку — комунікативної лінгвістики. У сучасних розвідках практично за межами комунікативної лінгвістики залишається дослідження щоденникового дискурсу, що як показове явище сучасного комунікативного простору становить цікавий і зовсім не вивчений об'єкт дослідження. Основна увага дослідників діаріуша, зокрема українського, зорієнтована здебільшого на концептуально інші аспекти його вивчення (зокрема літературознавчий, історичний, культурологічний, психологічний тощо). З огляду

на це, стверджуємо: щоденниковий дискурс потребує багаторівневого вивчення, що сприяло б об'єктивному визначенню його справжнього місця у функціонуванні духовної сфери буття людини й суспільства загалом.

Уважаємо, що виразним матеріалом для вивчення внутрішнього мовлення (ВМ) з погляду мовознавства слугують літературні авторські щоденники, оскільки саме в них розкривається глибокий психологічний реалізм у пізнанні внутрішнього світу людини. Це насамперед щоденники Олеся Воли, Олеся Гончара, Василя Симоненка, Петра Сороки, Григіра Тютюнника, Леся Танюка. Внутрішнє мовлення, що властиве для щоденникового дискурсу, розглядається як аналог справжнього ВМ, оскільки ситуації інтраперсональної комунікації максимально наближені до реальної.

Щоденниковий дискурс становить особливий тип комунікації — “автокомунікативний”, коли продуцент залишається сам на сам зі своїми роздумами, спостереженнями, оцінками, його мовлення „спрямоване на самого адресанта як внутрішній монолог мовця із собою”¹. Саме в щоденниковому дискурсі уможлиблюється те, що Л. Виготський називає феноменом “внутрішнього мовлення”, “мовлення для себе”². ВМ — процес, що забезпечується динамікою думки іззовні всередину, процес “перетворення мовлення в думку”³. Окремі вчені стверджують, що внутрішнє мовлення — це мовлення індивідуальне, мовлення “про себе” і “для себе”, воно не призначене для безпосереднього спілкування і є не комунікативним. Цей діалог із собою вибудовується за законами, близькими до законів цього феномену.

Щоденниковим дискурсом уважаємо окреслений щоденниковим повідомленням особистісний простір продуцента з важливим серединним складником — власним “Я”. Комунікант-продуцент (далі К-П) активно презентує себе через призму власного сприйняття довкілля. Так, Г. Почепцов розмежовує комунікацію за кількістю учасників, виокремлюючи внутрішню комунікацію (розмова сам на сам) й міжособистісну (розмова між двома людьми)⁴. У процесі породження щоденникового тексту і його сприйняття виразно простежується автокомунікативний аспект, що доповнюється внутрішньо рефлексивним, тобто діалогом свідомості комуніканта із собою, що відображається на „розщепленні адресанта й адресата” і втілюється в щоденниковому тексті. Рефлексія фокусує мислення людини на себе, і відносно цього людина ніби потрапляє в особливий простір, що принципово відрізняється від звичного для нього реального світу⁵. Слушною є думка Т. Дридзе про те, що „комунікант, який створює текст, одночасно інтерпретує його як власний текст або інші тексти, потрактовані духом часу, ситуації, визначені певним мовленнєвим контекстом певної мовленнєвої системи”⁶. Як зауважує О. Селіванова, „внутрішня рефлексія свідомості і підсвідомості слугує ланкою синергетичної взаємодії, складного діалогу людини з інтериоризованим буттям і семіотичним універсумом”⁷. А. Загнітко дотримується думки про внутрішнє мовлення як „внутрішній без-

¹ О. О. Селіванова, *Лінгвістична енциклопедія*, Київ 2010, с. 7.

² Л. С. Виготський, *Мысль и слово*, [в:] *Психология*, Москва 2000, с. 498.

³ Там само, с. 498.

⁴ Г. Г. Почепцов, *Теория коммуникации*, Київ-Москва 2001, с. 223.

⁵ Г. А. Антипов, О. А. Донских, И. Ю. Марковина, Ю. А. Сорокин, *Текст как явление культуры*, Новосибирск 1989, с. 14.

⁶ Т. М. Дридзе, *Язык информации и язык реципиента как факторы информативности*, [в:] *Речевое воздействие*, Москва 1972, с. 35.

⁷ О. О. Селіванова, *Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке*, Черкаси 2012, с. 411.

звучний мовленнєвий процес. Воно недоступне сприйняттю інших людей і не може бути засобом спілкування”⁸. Т. Космеда стверджує, що внутрішнє мовлення „має діалогічну природу, згорнута в діалог” й погоджується в тому, що воно „спрямоване до самого себе”⁹. Мовознавець вважає, що ВМ відбувається „між двома психологічними структурами — «Я» (Ego) і «Я1» (Alter Ego): власною альтернативною частиною, що народилася в спілкуванні й, власне, постає тією психологічною силою, що внутрішньо регулює активність суб’єкта, стримує його”¹⁰.

Якщо у психології та в нейропсихології вивчення ВМ проводиться методом реєстрації прихованих мовленнєво-рухливих реакцій, пов’язаних з внутрішньомовною активністю, то вивчення внутрішнього мовлення щоденникового дискурсу таким чином не є прийнятним, оскільки “невловимим” є власне об’єкт його дослідження.

Обстежений матеріал дає підстави констатувати, що щоденникова форма комунікації — спілкування К-П з білим аркушем паперу — опосередкована насамперед культурними настановами наратора і сама по собі становить акт відповідних зразків інформаційної культури. Щоденниковий дискурс становить діалог свідомості комуніканта-наратора із собою, сприяє розщепленню адресанта й адресата й утілюється в тексті.

Щоденникова комунікація становить особливий її тип, що передбачає внутрішню активність індивіда. Саме наратор не лише формує щоденникові повідомлення, а й є його безпосереднім адресантом і адресатом. Його активність визначається тим, що вихідні повідомлення (у нашому випадку створені автором щоденникові записи), здійснюється за сприяння інтрапсихічної комунікації. Її рушійною силою є насамперед бажання індивіда створювати усвідомлені щоденникові записи, складниками яких є численні сенсорні дані, що в подальшому визначатимуть його поведінку.

Щоденникова комунікація, що заснована на феномені ВМ, уможлиблює висновки про те, що взаємодія в контурі “Я – Я” продуктивно впливає й на структуру інтерсуб’єктивних відносин. У процесі щоденникової комунікації ВМ може набувати різних структурно-семантичних форм, зокрема: (а) репліковане ВМ, що має форму окремих реплік, напр.: *Бачив Джоконду в Пушкінському музеї. // Враження сильніше, аніж там, у Парижі* (О. Гончар); *Навіть звичайний здоровий людський погляд на життя викликає у нас шалений опір і підозру. // Це хвороба страшна* (Гр. Тютюнник); *Коли я говорю про “дикий острів” і свою самотність, то в цьому немає ніякої сінької зневаги до людей... // Просто не зустрів я... духовної рідні...* (В. Симоненко); (б) розгорнені монологи, що переходять у потік свідомості наратора, напр.: *До безтями ненавиджу казенну, патентовану, відгодовану мудрість. // Якими б цитатами бездари не підтирали свою розумову стелю, вона, однак, занижка для нормальної людини. // Як простір немислимий для руху, так поезія немислима без думки. // Що то за простір, коли в ньому не можна рухатися? // Яка то поезія, коли вона не мислить? // Поезія — це прекрасна мудрість* (В. Симоненко); *Цей перший день нового року... // Він завжди однаковий: тягучий, сірий, нецікавий. // Передусім після безсонної чи рваної ночі заповнює втома, якась незбагненна душевна пус-*

⁸ А. П. Загнітко, І. Р. Домрачева, *Основи мовленнєвої діяльності*, Навч. посіб., Донецьк 2001, с. 38.

⁹ Т. А. Космеда, *Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*, Дрогобич 2012, с. 90.

¹⁰ Там само.

теча. // Разом з тим, десь у підсвідомості гніздиться очікування чогось нового. // Ніби свято, бо ж перший день нового року, але насправді будень, і як наслідок, ні свято і не будень. // Роздвоєння, непевність, невизначеність. // Зависає між минулим і майбутнім. // Закінчувати старе? // Але все ніби закінчене. // Починати нове? // Недоречно, невчасно, нелогічно... і після важкої ночі важко. З часом все більше починаю ненавидіти цей перший день нового року. // М'яві сніжинки, що тануть, ледь торкнувшись землі. // Так і мої думки, бажання і поривання, не викристалізувавшись у щось стале, розвіюються (П. Сорока).

Як бачимо, кожна наведена форма вирізняється своїми структурними, функційними, лексичними й синтаксичними особливостями. З огляду на структуру, акт інтраперсональної комунікації становить двочленну структуру, що складається зі вступного складника і безпосередньо, власне, внутрішнього мовлення. Вступний складник становить авторську ремарку, що містить дієслово розумової чи мисленнєвої діяльності (*вирішив, відчуваю, люблю, шкодную, був, чую, уявляю, знаю, розумію, пам'ятаю, припускаю, бажаю, хочу, ненавиджу, починаю* тощо). Ця ремарка окреслює мовний простір українського щоденникового дискурсу, з неї починається або нею закінчується ВМ й слугує своєрідним маркером його верхньої чи нижньої межі, напр.: *Чую, як і мій дух міцніє в степах, набирається снаги душа* (О. Гончар); *Люблю дивитись природничі фільми. Про далекі країни, невідомі рослини, про життя небачених рік, озер, тварин, птахів... Не можу надивитися на планету...* (О. Гончар); *Був у Першого. "С[обо]ру" він ще, каже, не читав. Але чув багато (здебільшого тенденційної лободинської дезінформації)* (О. Гончар).

Разом з тим, вступний складник активно доповнюється емоційно насиченим конструктором: *З гіркотою зауважив, нібито Ватикан збирається "використати в антисоціалістичних цілях". Є, мовляв, дані. Сказав йому все про тих, що обрали Спільку об'єктом своїх досліджень і інсинуацій* (О. Гончар); *Відчув глибинно, нутряно, що люблю Степана Пушика. Люблю як людину, як письменника і як політика* (П. Сорока). У доборі того чи того емоційного конструктора значну роль відіграє не стільки узуальний (загальноприйнятий), а більше особистий життєвий і культурно-естетичний досвід наратора.

У разі відсутності формальних показників межі ВМ визначаються змістом щоденникового повідомлення або його контекстом. Верхньою межею ВМ у щоденниковому дискурсі вважаємо перехід від зовнішнього поля оповіді до внутрішнього, а нижньою, відповідно, перехід від внутрішнього до зовнішнього поля щоденникової оповіді. Зовнішнє поле оповіді в щоденниковому дискурсі окреслюється, як правило, мовленням оповідувача і містить опис зовнішньої ситуації. Воно виходить за межі його свідомості і змушує адресата замислитись або, навпаки, повертає його в реальний світ. Внутрішнє поле також визначається мовленням оповідувача, однак репрезентує внутрішню ситуацію.

Наратор не тільки спостерігає за собою, своїми вчинками, а й через щоденникові тексти — ними є даговані повідомлення — реагує на події, оголоючи власну позицію, презентуючи себе в кращому чи гіршому світлі. Така інтеракція в щоденниковому дискурсі самопрезентує наратора "як активний чи пасивний організм".

У щоденниковому дискурсі ВМ визначається побудовами, у яких дієслово неозначеної форми вживається разом зі зворотним займенником *себе*: *перевіряти себе, стримувати себе, заставляти себе, умовляти себе, відчувати себе, не згубити себе*. Такі звороти засвідчують наявність внутрішнього діалогу, внутрішньої комунікації.

Показовою є така модель: **Неозначена форма дієслова + себе = ВМ**. Цей зворотний займенник указує на мовця, що є об'єктом, адресатом власної дії, процесу або стану суб'єкта, напр.: *Треба час від часу перевіряти себе на людяність* (О. Гончар); *Не згубити б нам себе в історії, а історія знайде й розпитає, що ми робили протягом життя, навіть на тому світі ...* (О. Воля); *А хто з них ризикне взяти на себе, якщо Салінський вже закрит питання?* (Л. Танюк).

Однак у щоденниковому дискурсі поширеною є й інша модель: **дієслово дійсного способу теперішнього часу + себе = ВМ**. Напр.: *Добре, що хоч тепер, дотримавши слова молодості, я зміг взяти її в цю крайсвітню подорож, де — бодай ненадовго — ми відчули себе щасливими* (О. Гончар); *Спіймав себе на тому, що боюся описовості. Це погано* (Гр. Тютюнник); *І саме тому, що ти обманув сподівання й не виставив себе на глум третім потворам, знову одержиши оплески* (Л. Танюк). Як бачимо, займенник *себе* вживається тут у знахідному відмінку й виступає основним репрезентантом зворотності. Йому не властива форма називного відмінка, оскільки він здебільшого лише вказує на виконавця / виконавців зворотної дії, які позначені особовими займенниками.

У формі давального відмінка лексема *собі* може втрачати самостійність лексичного значення та синтаксичної функції і переходити до розряду часток. Уживаючись при дієсловах, а також інших словах, що виступають у ролі присудка, наголошує, що дія відбувається вільно, незалежно, напр.: *Знов і знов кажу собі: треба вміти прощати* (О. Гончар); *Окрилений похвалою Миколи Удовиченка, дозволив собі випити — символічно — грамів тридцять оковитої* (О. Воля); *Що б і як я думав — в одному не можу заперечити собі: талант мій від моїх батька-матері. Від них* (О. Воля). *Ніколи раніше, як це мріялося стати літератором, не уявляв собі обивателя письменником або письменника обивателем* (Гр. Тютюнник).

Активно вживається займенник *себе* в місцевому відмінку, утворюючи прийменникову конструкцію, напр.: *Писати літературно — означає перемагати у собі графомана* (Гр. Тютюнник); *Відчуваю у собі велику потугу* (Л. Танюк); *Так-от, висловлений мені монолог мав у собі натяк на те, що вони ходили наполягати на моєму призначенні...* (Л. Танюк); *А зла не маю, відчуваю це і серджуся на себе: це вже не доброта, а слабкість* (Л. Танюк); *Загалом — було тепле вшанування, дружня атмосфера, люди вдивлялися в себе, у старі фото, слухали музику* (Л. Танюк). Як бачимо, реальне значення займенника *себе* збігається з реальним значенням підмета.

Мовлення наратора надає адресату інформацію про подію, що сталася з ним або свідком якої він був. Тут легко простежується розмитість межі між мовленням адресанта й адресата. Це переконує нас у їхньому максимальному зближенні, а то й збігові.

Поступове введення в дослідження лінгвофілософського поняття “Інший” сприяє розширенню власного “Я”, оскільки реально існують й інші мовці, які його оточують. Ті “Інші” мають безпосередній вплив на авторське “Я” й розміщені радіально навколо нього. Проведений аналіз інтраперсональної комунікації в українському щоденниковому дискурсі засвідчує, що виокремлення “Іншого” як важливого складника “Я-продуцента” багатовимірне. “Іншим” є насамперед *відчай, совість, глумління, ганьба, розум, душа, справедливість, емоції, добре чи погане в людині* тощо. Без цього “Іншого” не існувало б “Я-комуніканта”. Воно не тільки його виразно окреслює, а й розкриває його внутрішню сутність, напр.: *Іноді, відчай охоплює мене, і здається мені, що за-*

лишаюся один на один зі своїми страшними питаннями і янгола немає поруч, або він одвертається від мене через мерзенну **ницість** моїх думок (П. Сорока). Усе це становить сутність мовця, віддзеркалює повноту його внутрішнього світу і максимально чітко виявляється тільки в процесі інтраперсональної комунікації (ІК). ІК — це спілкування з „Іншими”, тими, хто оточує оповідувача, а також тими, хто живе в ньому. Щоденниковий дискурс становить виразну вербальну письмову форму комунікації, у якій і відправником, і отримувачем повідомлення є одна і та ж сама людина. ІК дорівнює розмові сам-на-сам, людина діалогізує із собою, розмовляє зі своїм внутрішнім голосом, alter ego, совістю тощо. Підґрунтям ІК є міжособистісна комунікація.

Щоденникова комунікація заснована на феномені ВМ, уможлиблює висновки про те, що взаємодія в контурі “Я – Я” продуктивно впливає і на структуру інтерсуб’єктивних відносин. ВМ активізує імагінативну здібність К-П та провокує дискурсивні запитання про те, як і чому ця подія стосується його? Як про це можна висловитися інакше? Утягнення в середину рефлексії в щоденникових текстах відбувається через первинний образ-організатора, що виникає під час переходу від одного запису-повідомлення до усіх наступних, уже вербалізованих фрагментів ВМ. Проміжне положення між зовнішнім і ВМ займає егоцентричне мовлення. Воно спрямоване не на партнера по спілкуванню (адресата), а на себе. Таке мовлення не розраховане й не допускає зворотної реакції з боку іншого комуніканта.

Отже, щоденниковий дискурс містить не тільки індивідуальні записи оповідача, а і його оцінки, роздуми, спостереження. Він міститься в індивідуальному сегменті дегіталізованого комунікативного простору. Рефлексія наратора, його внутрішня психічна діяльність спрямована на самопізнання й осмислення свого духовного світу, власних дій і станів, ролі і місця в суспільстві.